

สิมอีสาน*

Isan Sim : Northeast Buddhist Holy Temple

วิโรฒ ศรีสุโร

ความสำคัญและที่มาของการวิจัย

เนื่องจากบนที่ราบสูงอันกว้างใหญ่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งในปัจจุบันได้แบ่งเขตการปกครองออกได้ถึง 19 จังหวัด นั้น ได้ก่อให้เกิดอารยธรรมสืบเนื่องกันมากเป็นเวลายาวนาน เริ่มตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์มาเป็นปฐม หลังจากอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมของอาณาจักรขอมเสื่อมสลายลง (ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 19) การเข้ามาอิทธิพลของชนกลุ่มใหญ่ในภูมิภาคอีสานแห่งนี้ ก็ได้พุ่มพุกศิลปวัฒนธรรมสืบเนื่องต่อกันมาอีกนานนับหลายศตวรรษในนามของ ศิลปวัฒนธรรมกลุ่มชนสายวัฒนธรรมไต-ลาว หรือที่เรียกรวมกันว่า “ศิลปะล้านช้าง” นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผู้คนจะอพยพย้ายถิ่นฐานมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เข้าสู่ภูมิภาคอีสานมาแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางติดต่อกับสืบเนื่องกันมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี และได้เข้ามาสู่ขอบเขตพหุสัมาของอาณาจักรสยามในสมัยต้นรัตนโกสินทร์แล้วนั้นก็ วิถีชีวิตของผู้คนเหล่านั้นก็ยังซึมซับอยู่ในศิลปวัฒนธรรมล้านช้างดังกล่าวแล้วจนปรากฏผลงานทางสถาปัตยกรรมอันเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนากระจัดกระจายอยู่ทั่วแผ่นดินอีสานแห่งนี้ ที่สำคัญที่สุดก็ได้แก่ พระอุโบสถ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “สิม” ซึ่งเป็นคำที่กร่อนมาจาก “สีมา” นั่นเอง

สถาปนิกพื้นบ้านอีสานตั้งแต่อดีต แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลการช่างมาจากศิลปะล้านช้าง แต่ก็ได้ปรุงรสชาติให้ถูกปากของชุมชนตนเองขึ้นเสียใหม่ จึงปรากฏรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตัวเองขึ้นโดยเฉพาะ อาจเรียกได้ว่าเป็น “ศิลปะอีสาน” ได้อย่างเต็มปากและสมภาคภูมิในความมีศักดิ์ศรีแห่งงานสถาปัตยกรรมโดยแท้จริง

แต่เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง ที่สถาปัตยกรรมอันมีคุณค่าเหล่านั้นได้ถูกมองข้ามความสำคัญไปจากลูกหลานของชุมชนเดิม เพราะการพัฒนาสังคมที่ไม่เอื้อต่อการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นถิ่น จึงเกิดวิกฤตศรัทธาต่อภูมิปัญญาพื้นบ้านเหล่านั้น คนรุ่นใหม่ไม่แน่ใจต่อความงามและเอกลักษณ์ของบรรพบุรุษ ฉะนั้น ในช่วงครึ่งศตวรรษมานี้ สถาปัตยกรรมที่ยอดเยี่ยมเหล่านั้นได้ถูกรื้อถอนทำลายลงเป็นอันมาก อาทิ สิม, วิหาร, ศาลาการเปรียญ, หอไตร ตลอดจนศาสนาคาร อื่น ๆ แม้แต่บ้านเรือนของผู้คนที่อยู่อาศัยได้สุขสบายมาแต่บรรพบุรุษ ก็ถูกเปลี่ยนแปลงลอกเลียนแบบอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์

ด้วยสาเหตุดังกล่าวนี้หากไม่รีบสำรวจรังวัดศึกษาให้ถูกต้องตามแบบอย่างทางสถาปัตยกรรมแล้ว อนุชนรุ่นหลังจะไม่สามารถฟื้นอดีตอันรุ่งเรืองดังกล่าวนี้ได้ ในอนาคตแม้ว่าชาวอีสานจะพัฒนาบ้านเมืองไปได้อย่างเจริญรุ่งเรืองเพียงใดก็ตาม แต่

* คัดลอกจาก หนังสือรางวัลสภารวิจัยแห่งชาติ ประจำปี 2540 โดยได้รับอนุญาตจากเจ้าของผลงานวิจัย

เมื่อมองย้อนหลังไปโดยไม่เห็นรากเหง้าแห่งศิลปวัฒนธรรมของตนเองแล้วก็ป่วยการจะพัฒนาไปข้างหน้า เพราะขาดความภาคภูมิใจในศักดิ์ศรีของตนเองโดยสิ้นเชิง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง "สมิธสถาน" นี้เพื่อ

1. ค้นคว้ารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของสมิธในแต่ละลักษณะ เพื่อรวบรวมไว้ในสถานที่เดียวกัน
2. ศึกษา จำแนกหมวดหมู่ตามความแตกต่างทางรูปแบบและโครงสร้างในแต่ละประเภทเพื่อง่ายต่อการค้นคว้าอย่างมีระบบ โดยใช้วิธีรังวัด และเขียนแบบให้ถูกต้องตามหลักวิชาทางสถาปัตยกรรม
3. อนุรักษ์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสาน (ประเภทศาสนาคาร) ให้คงอยู่ในชุมชนเพื่อการสืบต่อทางศิลปวัฒนธรรม อันเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษอย่างภาคภูมิใจ
4. ประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าของนักศึกษาวิชาสถาปัตยกรรมทั้งในภูมิภาคอีสานและสถาบันในภูมิภาคอื่น ตลอดถึงสถาปนิกผู้สนใจค้นคว้าโดยเน้นการหาเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของภาคอีสานโดยเฉพาะ

ระเบียบวิธีวิจัย

วิธีวิจัย "สมิธสถาน" นี้ ได้ยึดหลักการวิจัย ดังนี้

1. โดยการออกเดินทางสำรวจไปตามภูมิภาคชนบทเป็นส่วนใหญ่ เพราะหลักฐานการบันทึกข้อมูลจากเอกสารแทบจะไม่มีเลย
2. โดยการสัมภาษณ์ชาวบ้านผู้อาวุโส (ส่วนใหญ่อายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป) ซึ่งบางครั้งก็เป็นช่างเก่า แต่ก็พบน้อยมาก ผู้ที่ให้ข้อมูลได้ค่อนข้างละเอียดมักเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาสซึ่งมีอาวุโสพรรษานาน
3. วิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรม โดยอาศัยรูปแบบทางกายภาพ (form) ซึ่งแสดงความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดโดยมวลรวม ประกอบกับการวิเคราะห์โดยใช้ทางโครงสร้าง (structure)

มาพิจารณา

4. ใช้วิธีการรังวัด (measurement) จากสถานที่จริง แล้วนำข้อมูลมาเขียนแบบ (drawing) ในมาตราส่วนที่เหมาะสมตามวิธีการทางสถาปัตยกรรม คือ ประกอบด้วย รูปแปลน (plan) รูปตั้งทุกด้าน (elevations) และรูปตัดตามยาวและตามขวาง (sections)

5. หาข้อสรุปทางรูปแบบ โดยการแบ่งแยกประเภทออกให้เห็นโดยชัดเจน ในแต่ละประเภทมีตัวอย่างของอาคารมาสนับสนุนไม่ต่ำกว่า 2 หลัง

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยมุ่งเน้นไปสู่สาระ ดังนี้

1. วิจัยเฉพาะศาสนาคาร ที่เรียกว่า "สมิ" (ภาคกลางเรียก อุโบสถ) ที่มีอยู่ในภาคอีสานนี้เท่านั้น
2. แยกพื้นที่ในการทำวิจัยออกเป็น 3 ส่วน คือ อีสานส่วนเหนือ ได้แก่ เลย หนองคาย หนองบัวลำภู อุดรธานี สกลนคร และนครพนม อีสานส่วนกลาง ได้แก่ ชัยภูมิ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร อำนาจเจริญ และอุบลราชธานี อีสานส่วนล่าง ได้แก่ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ
3. วิจัยหลักเพื่อมุ่งเน้นทางรูปแบบ (form) ยุคสมัย (style) และโครงสร้าง (structure) โดยแยกประเภทของผลงานออกตามสกุลช่าง เช่น
  - 3.1 สมิธสถานพื้นบ้านบริสุทธิ์ โดยใช้ช่างไท-อีสานพื้นบ้าน
  - 3.2 สมิธสถานพื้นบ้านประยุกต์โดยช่างพื้นบ้านรุ่นหลัง ซึ่งมีประยุกต์ทั้งชาวไท-อีสานและช่างญวน
  - 3.3 สมิธสถานพื้นบ้านผสมเมืองหลวงเป็นงานในรุ่นหลัง ๆ ซึ่งมีการคมนาคมติดต่อกับเมืองหลวงสะดวกขึ้น ช่างพื้นบ้านจึงหันมาใช้รูปแบบของเมืองหลวงผสมผสานกับของพื้นถิ่นเกิดสถาปัตยกรรม "สมิ" ลูกผสมขึ้น
  - 3.4 สมิธสถานที่ลอกเลียนเมืองหลวงข้อสุดท้ายนี้ นับเป็นยุคเสื่อมสลายของงาน

10838533

สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานเพราะมีการลอกเลียนรูปแบบและลวดลายจากเมืองหลวงทั้งสิ้น

ระยะเวลาทำการวิจัย

ระยะเวลาการเก็บข้อมูล ได้กระทำสืบเนื่องกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2510 จนถึง 2530 โดยการถ่ายภาพและบันทึกสถานที่ที่มีลิมไว้เป็นสังเขป แต่การลงสำรวจจริงวัดในพื้นที่ ได้กระทำจริงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531 จนถึงปี พ.ศ. 2534 จึงกระทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อการจัดพิมพ์ในปี พ.ศ. 2535 ในช่วงปลายปีจนเสร็จสมบูรณ์

สถานที่ทำการวิจัย ทดลอง หรือเก็บข้อมูล

ภาควิชาพื้นฐานสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เก็บข้อมูลจากศูนย์วัฒนธรรมในสถาบันราชภัฏบางแห่งในภาคอีสาน และเก็บจากศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นในภูมิภาคที่อาคารเหล่านั้นตั้งอยู่ โดยรวมทั้งชุมชนชาวบ้านและวัด

งบประมาณที่ใช้ในการวิจัย

ในช่วงแรกเป็นการเก็บข้อมูลในพื้นที่ ใช้ทุนส่วนตัวทั้งหมด (พ.ศ.2510-2530) ในช่วงหลัง ซึ่งเป็นช่วงวิเคราะห์ข้อมูลและจัดพิมพ์นั้น ได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิโตโยต้า ประเทศญี่ปุ่น ในวงเงิน 500,000 บาทเศษ

สรุปผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในทางรูปแบบ (form) และโครงสร้าง (structure) ดังกล่าวแล้ว สิมอีสาน สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ ตามการใช้สอย คือ สิมน้ำ (อุทกขบสัมา) และลิมบก แต่เนื่องจากในปัจจุบันลิมน้ำได้สูญหายไปจนแทบไม่ปรากฏหลักฐานเหมือนอย่างลิมบก การวิจัยจึงมุ่งเน้นในลิมประเภท “ลิมบก” โดยเฉพาะ จึงสามารถแบ่งออกได้อีก 2 ชนิดใหญ่ ๆ คือ

ก. ชนิดลิมโปร่ง (หรือลิมโถง) ซึ่งแยกออกได้อีก 2 ประเภท ดังนี้

ประเภท ก.1 ลิมโปร่งพื้นบ้านบริสุทธิ์ แบ่งเป็น 2 แบบ คือ

- ก.1.1 แบบไม่มีเสารับปีกนก
- ก.1.2 แบบมีเสารับปีกนก

ประเภท ก.2 ลิมโปร่งพื้นบ้านประยุกต์ โดยช่างพื้นบ้าน (รุ่นหลัง)

ข. ชนิดลิมทึบ แยกออกได้เป็น 4 ประเภท ดังนี้

ประเภท ข.1 ลิมทึบพื้นบ้านบริสุทธิ์ แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

- ข.1.1 สร้างด้วยไม้
- ข.1.2 สร้างด้วยอิฐถือปูน แบ่งเป็น 2

แบบ คือ

- ข.1.2.1 แบบไม่มีเสารับปีกนก
- ข.1.2.2 แบบมีเสารับปีกนก

ประเภท ข.2 ลิมทึบพื้นบ้านประยุกต์โดยช่างพื้นบ้าน (รุ่นหลัง)

ข.2.1 ใช้ช่างพื้นบ้านโท-อีสาน
ข.2.2 ใช้ช่างญวน หรือรับอิทธิพลช่างญวน แบ่งเป็น 4 แบบ คือ

- ข.2.2.1 แบบไม่มีมุขหน้า
- ข.2.2.2 แบบมีมุขหน้า
- ข.2.2.3 แบบมีมุขหน้าและมุขหลัง
- ข.2.2.4 แบบมีระเบียงรอบ

ประเภท ข.3 ลิมทึบพื้นบ้านผสมเมืองหลวง (กรุงเทพฯ) และ

ประเภท ข.4 ลิมทึบที่ลอกเลียนเมืองหลวง (กรุงเทพฯ)

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

งานวิจัย “ลิมอีสาน” ได้ก่อให้เกิดความคลี่คลายต่อวงการสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเป็นอย่างยิ่ง เพราะภูมิภาคอีสาน มักถูกละเลยในคุณค่าทางสถาปัตยกรรมมาเป็นเวลานาน เมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่นแล้ว การค้นหา “เอกลักษณ์” ของสถาปัตยกรรมอีสานมักจะถูกละเลยเสมอ

การวิจัยนี้ได้ก่อประโยชน์ขึ้นทั้ง 2 ทาง คือ

1. ประโยชน์ทางด้านวิชาการ

งานวิจัยนี้ได้เสนอรูปแบบของ ลิมอีสาน ได้ทั้งทางกายภาพและโครงสร้างก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้สนใจ ดังนี้

1.1 สามารถเข้าใจถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของ “ลิม” ได้อย่างค่อนข้างละเอียดโดยการแยกย่อยลงอย่างเห็นได้ชัดเจน

1.2 สามารถนำไปศึกษาค้นคว้าในทางการเรียนการสอนของสถาบันต่าง ๆ ที่มีหลักสูตรวิชาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (vernacular architecture)

1.3 สามารถนำไปเปรียบเทียบทางรูปแบบและโครงสร้างกับงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในภูมิภาคอื่น

1.4 เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลทางสถาปัตยกรรม “ลิมอีสาน” ไว้อย่างเป็นระบบและมีขั้นตอนถูกต้องโดยการสำรวจจริงวัดที่ถูกต้องตามวิชาสถาปัตยกรรม

2. ประโยชน์ทางการพัฒนางานสถาปัตยกรรม

2.1 ได้เผยแพร่สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานไปสู่วงการสถาปนิกในภูมิภาคต่าง ๆ

2.2 เป็นแนวทางในการค้นหาเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของอีสาน เพื่อนำไปสู่การออกแบบทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชน

2.3 เป็นทางเลือกเมื่อมีการพิจารณารูปแบบในงานออกแบบสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับภาคอีสาน โดยคำนึงถึงเอกลักษณ์เฉพาะตัวของอีสานอันเป็นก้าวใหม่ของการออกแบบ

2.4 นำความภาคภูมิใจมาสู่ชุมชนชาวอีสานที่สามารถกำหนดรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของตนเองได้ไม่น้อยหน้ากว่าภูมิภาคอื่น

2.5 เป็นการพัฒนารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอีสานที่ทางรัฐได้ละเลยมาตลอด (โดยเฉพาะเมื่อมีการออกแบบสถานที่ราชการ) นำมาซึ่งความมีศักดิ์ศรี โดยสืบต่อเอกลักษณ์จากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษโดยตรงจากอดีต